

Ks. Czesław Krakowiak

SKUTKI SAKRAMENTU BIERZMOWANIA WEDŁUG *KATECHIZMU KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO*

W części zatytułowanej **Skutki bierzmowania** (nr. 1302 - 1305) *Katechizm* prezentuje w sposób bardzo skrótowy i zwięzły najważniejsze punkty teologii sakramentu bierzmowania w oparciu głównie o *Konstytucję o Kościele* (nr 11 i 12, orzeczenia soborów Florenckiego[1] i Trydenckiego[2] z odwołaniem się także do św. Ambrożego (*De mysteriis* 7,42) i św. Tomasza (*S.Th. III,72,5 ad 2*). W tej części *Katechizm* nie powołuje się ani razu na księgę *Obrzędy bierzmowania*.

Dar Ducha Świętego

Pierwszym i najważniejszym skutkiem bierzmowania według *Katechizmu* jest pełne wylanie Ducha Świętego na ochrzczonych podobnie jak dokonało się to w dzień Pięćdziesiątnicy na Apostołów (nr 1302). W części *Katechizmu* zawierającej wykład nauki Kościoła o Duchu Świętym czytamy, że "przez sakramenty Kościoła Chrystus udziela członkom swego Ciała Ducha Świętego i Uświęciciela" (nr 739; por. 1076). Jednak sakrament bierzmowania jest tym, który „daje” Ducha Świętego jako dar Chrystusa uwielbionego dla swojego Kościoła (nr 1302; 1316)[3]. Ochrczeni otrzymują w nim pełne wylanie Ducha Świętego, tak jak został On udzielony apostołom w dzień Pięćdziesiątnicy (nr 1302).

Nawiązanie do wydarzenia Zielonych Świąt, kiedy to Duch Święty został wylany na Apostołów i na tych którzy uwierzyli głoszonej przez nich Dobrej Nowinie, a następnie przyjęli chrzest wskazuje, że to co dokonało się w dzień Pięćdziesiątnicy dla całego Kościoła, powtarza się w wymiarze osobistym i jednostkowym w życiu każdego ochrzczonego w sakramencie bierzmowania dzięki posłudze biskupów, następców apostołów.

Pięćdziesiątnica Paschalna może być uważana za bierzmowanie Kościoła i za podstawę bierzmowania poszczególnych jego członków[4]. Zdaniem Cz. Bartnika historyczne wydarzenie Zesłania Ducha Świętego „trzeba rozumieć jako swoiste bierzmowanie”, [5] w czasie którego Chrystus namaszczony Duchem Świętym namaścił Nim także swój Kościół. Odtąd „Kościół zaczął żyć z tego bierzmowania. Bierzmowanie to stało się bazą bierzmowania indywidualnego i rytualnego” [6]. Sakrament bierzmowania jest więc w osobistym życiu ochrzczonego widzialnym znakiem misterium Pięćdziesiątnicy Paschalnej stale obecnej w Kościele Jezusa Chrystusa. Do tezy o trwaniu tego misterium Zesłania Ducha Świętego w Kościele i uczestnictwa w nim przez sakrament bierzmowania *Katechizm* powraca wiele razy (nr 731; 1287; 1300; 1302; 2623). Najwyraźniej czyni to wtedy, gdy cytuje Konstytucję Apostolską *Divinae consortium naturae*, w której papież nawiązuje do wkładania rąk przez apostołów na ochrzczonego w dniu Pięćdziesiątnicy, uznając je za początek sakramentu bierzmowania, „który uwiecznia w Kościele łaskę Zielonych Świąt” (nr 1288).

Następnie *Katechizm* wylicza te skutki sakramentu bierzmowania, które mają ścisły związek z przyjętym wcześniej chrztem. Na pierwszym miejscu umieszcza „wzrost i pogłębienie łaski chrzcielnej” (por. nr. 1262-1274). Bierzmowanie ugruntowuje ochrzczonych w godności synostwa Bożego, dzięki czemu do Boga mogą mówić „Abba, Ojciec” (Rz 8,15); mocniej jednoczy z Chrystusem; pomnaża dary Ducha Świętego. Powołując się na KK 11 *Katechizm* stwierdza, że bierzmowanie czyni doskonalszym związek ochrzczonych z Kościołem. Następnie w nawiązaniu do tradycyjnej nauki Kościoła o bierzmowaniu zawartej m.in. w orzeczeniu Soboru Florenckiego mówi o „specjalnej mocy Ducha Świętego” danej bierzmowanym, aby słowem i czynem rozszerzali i bronili wiary jako prawdziwi świadkowie Chrystusa. Ma się to przejawiać w odważnym wyznawaniu imienia Chrystusa oraz trwaniu przy Jego krzyżu (nr 2044; por. DS 1319; KK 11-12).

Dar Ducha Świętego jest według *Katechizmu* pierwszym i najważniejszym skutkiem sakramentu bierzmowania: Od czasów apostołów neofici przez włożenie rąk otrzymują dar Ducha Świętego (nr 1288; por. 1299; 1310). Wskazuje na to również liturgia bierzmowania na którą powołuje się *Katechizm*. Wezwanie do modlitwy skierowane przez biskupa do całego zgromadzenia zawiera słowa: „prośmy Boga Ojca wszechmogącego, aby łaskawie zesłał Ducha Świętego na te przybrane dzieci swoje..” (OB nr 24). Następnie biskup prosi o zesłanie na kandydatów Ducha Świętego Pocieszyciela i Jego dary (OB nr 25)[\[7\]](#). Gest włożenia rąk na kandydatów towarzyszący tej modlitwie (nr 1299) oraz namaszczenie ze słowami

formuły sakramentalnej wskazują również na przekazywanie Ducha Świętego jako Daru (nr 1300). Namaszczenie krzyżem poświęconym przez biskupa oznacza dar Ducha Świętego udzielany nowo ochrzczoneму (nr 1241; por. nr 1288; 1289; 1300) i jest jego sakramentalnym znakiem (nr 1183). O Duchu Świętym jako Darze *Katechizm* mówi także wtedy, gdy poleca aby kandydaci przez sakrament pokuty duchowo przygotowali się na Jego przyjęcie (nr 1310).

Duch Święty w bierzmowaniu jest Darem Uwielbionego Pana dla Jego Kościoła. KKK powołuje się na Konstytucję Apostolską Pawła VI o bierzmowaniu oraz na formułę sakramentalną mówiącą, że ochrzczeni otrzymują w bierzmowaniu Ducha Świętego jako dar (*Donum*; por. nr 1288; 1300). Nazywanie Ducha Świętego „Darem” odpowiada Jego istocie, gdyż wyraża wzajemne oddanie się sobie Osób Boskich, Ojca i Syna oraz nawiązuje do słów św. Pawła: „Miłość Boża rozlana jest w sercach naszych przez Ducha Świętego, który jest nam d a n y” (Rz 5,5). Takie określenie Ducha Świętego występuje w IV modlitwie eucharystycznej według której, Uwielbiony Chrystus „zesłał Ducha Świętego jako pierwszy dar dla wierzących”[\[8\]](#). W nauce o bierzmowaniu jako sakramencie udzielającym Daru Ducha Świętego *Katechizm* zgodny jest całą tradycją biblijną, która mówi o Duchu Świętym jako darze przeznaczonym dla wiernych (por. Dz 2,38; 8,15-17; 19,5).

Dary Ducha Świętego

Bierzmowani otrzymując w darze samego Ducha Świętego otrzymują także Jego dary. Wprawdzie już łaska chrztu „daje zdolność życia i działania według natchnień Ducha Świętego za pomocą darów Ducha Świętego” (nr 1266), jednak bierzmowanie jeszcze je pomnaża (nr 1303). O darach Ducha Świętego KKK wspomina wiele razy w związku ze chrztem (nr 1266), bierzmowaniem (1299; 1303) i całym życiem chrześcijańskim (nr 1830; 1831; 1845). Moralne postępowanie chrześcijanina podtrzymywane jest przez dary Ducha Świętego, które *Katechizm* definiuje jako trwałe dyspozycje, „które czynią człowieka uległym, by iść za poruszeniami Ducha Świętego” (nr 1830). Dary te uzupełniają i doskonalą cnoty, które czynią wiernych uległymi do szybkiego posłuszeństwa wobec natchnień Bożych (nr 1831). W nawiązaniu do Iz 11,1-2 *Katechizm* wylicza następnie **siedem** darów Ducha Świętego w następującej kolejności: mądrość, rozum, rada, męstwo, umiejętność, pobożność i bojaźń Boża (nr 1831; por. nr 1299). Pełnię tych darów posiadał Chrystus (por. Iz 11,1-2).

Odnosnie do liczby siedmiu darów Ducha Świętego Bp K. Romaniuk zauważa, że w tekście Iz 11,2-3a jest mowa o sześciu darach, gdyż dar bojaźni Bożej występuje dwukrotnie w wierszach 2b i 3a. Tradycja Kościoła mówiąca o siedmiu darach opiera się na *Septuagincie*, która występujące dwa razy hebr. *jira'at Jahwe* w wierszu 2b przetłumaczyła przez gr. *eusebeia*, natomiast w w.3a przez *phobos Kyriou*. W przekładzie św. Hieronima w oparciu o powyższe tłumaczenie greckie występuje już siedem darów (*pietas w.2b* i *timor Domini w.3a*)[\[9\]](#). Od końca IV w. dary Ducha Świętego były wyliczane

jako charakterystyczne dla bierzmowania[\[10\]](#). *Katechizm* powołuje się na św. Ambrożego *De mysteriis*, który wzywa do wierności Duchowi Świętemu i Jego siedmiu darom (nr 1302)[\[11\]](#).

Aktualna liturgia sakramentu bierzmowania zdaje się nie eksponować zbyt wiele siedmiu darów Ducha Świętego. Najczęściej mówi bowiem o samym Duchu Świętym dawanym ochrzczoneму lub na nich zstępującym jako „namaszczenie” duchowe i „upodobnienie do Chrystusa”. Duch Święty ukazywany jest w liturgii Panem, Ożywicielem, Pocieszycielem, Duchem prawdy[\[12\]](#). Sobór Watykański II określa dary Ducha Świętego jako „łaski udoskonalające nadprzyrodzone życie wiernych” i głównie „ułatwiający wypełnianie funkcji hierarchicznych, zadań apostołskich oraz innych posług dla dobra całej ludzkości” (KK 4; 12; 15; DE 2; KO 5; KDK 15; 38). Jednak nigdzie nie wspomina o ich liczbie darów Ducha Świętego ani ich szczegółowo nie wylicza.

W związku z darami Ducha Świętego ciekawe spostrzeżenia prezentuje R. Rak[\[13\]](#). Według niego o darach Ducha Świętego pisze św. Paweł w 2 Tm 1,6-7: „Przypominam ci, abyś rozpałił na nowo charyzmat Boży, który jest w tobie przez nałożenie moich rąk. Albowiem nie dał nam Bóg ducha bojaźni, ale mocy i miłości, i trzeźwego myślenia”. Tekst ten powszechnie uważany za odnoszący się do święceń biskupich R. Rak uważa za mówiący o udzieleniu Tymoteuszowi sakramentu bierzmowania[\[14\]](#). W związku z tym dołącza do siedmiu darów Ducha Świętego na podstawie Iz 11,1-2,

jeszcze cztery wielkie dary w nawiązaniu do 2 Tm 1,6-7: dar bojaźni Bożej[15], dar mocy[16], dar miłości[17] i dar trzeźwego myślenia[18].

Dzięki darom Ducha Świętego bierzmowany ma przynosić **owoce Ducha Świętego**. Według *Katechizmu* są to „doskonałości, które kształtuje w nas Duch Święty jako pierwociny wiecznej chwały” (nr 1832; por. nr 736). W oparciu o Ga 5,22-23 w tłumaczeniu z Wulgaty, tradycja Kościoła wylicza dwanaście owoców Ducha Świętego: miłość, radość, pokój, cierpliwość, tolerancja (pobłażliwość), dobroć, uprzejmość, łagodność, wierność, opanowanie, powściągliwość, czystość (nr 1832).[19]

Charakter sakramentalny i kapłaństwo wspólne

Tak jak chrzest i sakrament święceń także bierzmowanie obok łaski udziela również charakteru sakramentalnego zwanego także pieczęcią (*sigillo*), mocą którego chrześcijanin uczestniczy w kapłaństwie Chrystusa i staje się członkiem Kościoła stosownie do różnych stanów i funkcji. Charakter sakramentalny jest podstawą upodobnienia (*configuratio*) do Chrystusa i więzi z Kościołem, dzięki posiadaniu Ducha Świętego.

KKK określa charakter sakramentalny jako pozytywną dyspozycję dla łaski, obietnicę i gwarancję opieki Bożej oraz powołanie do kultu Bożego i służby Kościołowi (nr 1121; por. 1272; 1304; 1582).[20] Charakter bierzmowania jest niezniszczalnym znakiem duchowym. Oznacza, że Chrystus wycisnął na chrześcijaninie pieczęć

swego Ducha przyoblekając go w moc z wysoka, aby był Jego świadkiem (nr 1304; por. Łk 24,48-49).

Charakter sakramentalny określa rzeczywiste i bytowe relacje do Kościoła wynikające z przyjętego sakramentu. Według E. Ruffiniego charakter sakramentalny czyni wiecznie widzialnym akt sakramentalny, dzięki któremu osoba wezwana przez Boga do Jego Ludu staje się nie tylko jego członkiem, lecz także dzięki uprawnieniom z chrztu, bierzmowania i kapłaństwa, tworzy i różnicuje hierarchicznie Lud Boży[21]. Dzięki charakterom sakramentalnym chrztu i bierzmowania wierni tworzą w Kościele odrębny stan - laikat (KK 30-31) i mają w nim swoje własne posłannictwo w ramach życia rodzinnego i społecznego, właściwego ludziom świeckim (por. DA 2; KK 31). Razem z hierarchią powołani są do działalności apostolskiej mającej na celu uświęcenie świata i budowanie Mistycznego Ciała Chrystusa.

Specyfika charakteru sakramentu bierzmowania polega na tym, że przyjmujący go stają się w doskonalszy sposób członkami Kościoła, w którym jest obecny i działa Duch Święty udzielając różnych darów dla dobra wspólnego, pogłębiając i doskonaląc zarazem jedność całego Ciała Chrystusa (por. KK 11; Ob 22). KKK w rozdziale o bierzmowaniu aż trzykrotnie powołuje się na nr 11 KK mówiący o tym, że ochrzczeni „przez bierzmowanie jeszcze ściślej wiążą się z Kościołem” (nr 1285; 1303; 1313; por. nr 1316). Związek bierzmowanego z Kościołem podkreślają ponadto: olej świętego krzyżma poświęcony przez biskupa (nr 1297) oraz udzielanie przez niego tego sakramentu (nr

1292). Według KKK fakt, że biskupi jako następcy apostołów udzielają bierzmowania nie tylko nawiązuje do pierwotnej tradycji Kościoła, ale także wskazuje na skutek tego sakramentu, którym jest ściślejsze jednoczenie z Kościołem (nr 1313). Kościół powszechny z którym ściślej wiąże się bierzmowany przez posługę biskupa jest obecny i reprezentowany przez miejscową wspólnotę (por. KK 23; KL 2), w obecności której ochrzczeni przyjmują bierzmowanie. W niej także będą przeżywali swój związek z Chrystusem i Kościołem przez udział w ofierze, sakramentach i wypełnianiu misji apostołskiej. Dlatego bierzmowani winni mieć żywą świadomość przynależności zarówno do Kościoła powszechnego jak i do własnej parafii (nr 1309)[\[22\]](#).

O zadaniach apostołskich ludzi świeckich wynikających z przyjętych sakramentów chrztu i bierzmowania *Katechizm* mówi wiele razy (nr. 898-900; 941; 1303; 1309; 1319; 1533). Na mocy chrztu i bierzmowania otrzymują oni od Boga zadanie apostołatu dlatego mają obowiązek i prawo, tak indywidualnie jak i w stowarzyszeniach, głoszenia orędzia zbawienia wszystkim ludziom na całej ziemi. Zadania apostołskie świeckich uznaje *Katechizm* za konieczne do tego, aby misja apostołska hierarchii przyniosła właściwe skutki (nr 900; por. KK 33). W tym celu otrzymują specjalną moc Ducha Świętego aby słowem i czynem głosić wiarę, odważnie wyznawać imię Chrystusa i być Jego świadkiem w świecie (nr 1303; por. KK 11-12). Z przyjęciem bierzmowania przez ochrzczonej winna łączyć się większa świadomość odpowiedzialności za własne życie chrześcijańskie i za cały Kościół, w którego misji także uczestniczą (nr 1309; 1313). W Ko-

ściele i w świecie mają postępować jak prawdziwi uczniowie i świadkowie Chrystusa i być „miłą wonnością Chrystusa” (por. 2 Kor 2,15; nr 1319; 1294; 1303; 1285)[23]. Jednak za podstawę wspólnego powołania wszystkich uczniów Chrystusa do świętości, misji i ewangelizacji świata *Katechizm* uważa wszystkie trzy sakramenty inicjacji chrześcijańskiej. Udzielają one koniecznych łask do życia według Ducha w tym ziemskim pielgrzymowaniu do niebieskiej ojczyzny (nr 1553; por. 1212). Wynika stąd, że uzdolnienia i obowiązku do apostołstwa nie należy łączyć jedynie z bierzmowaniem lecz ze wszystkimi sakramentami inicjacyjnymi.

Charakter jako niezniszczalny znak otrzymuje się przez namaszczenie świętym krzyżem. Znakiem tym jest pieczęć (*sigillo*) Ducha Świętego. Pieczęć ta jest według *Katechizmu* powołującego się na teksty biblijne symbolem osoby (Rdz 38,18; Pnp 8,6); znakiem jej władzy (Rdz 41,42); własności przedmiotu nią oznaczonego (żołnierze nosili znak swego pana, niewolnicy znak swego właściciela, por. Pnp 32,34). Pieczęć potwierdza także autentyczność aktu prawnego (1 Krl 21,8) lub dokumentu (Jr 32,10) a w pewnych wypadkach czyni go sekretnym czyli tajnym (Iz 29,11; nr 1295).

Pieczęć (*sphragis*) jest jednym z symboli Ducha Świętego których wiele wylicza *Katechizm* (woda, namaszczenie, ogień, obłok i światło, ręka, palec, gołębica nr. 694-701)[24]. Dlatego także termin „pieczęć” używany jest na oznaczenie charakteru sakramentalnego. Chrystus sam o sobie mówił, że jest naznaczony pieczęcią Ojca (J 6,27). Również

chrześcijanin jest naznaczony pieczęcią (2 Kor 1,22 ; por. Ef 1,13; 4,30). Ta pieczęć Ducha Świętego oznacza całkowitą przynależność do Chrystusa i powołanie do jego służby na zawsze, lecz także obietnicę opieki Bożej w wielkiej próbie eschatologicznej (nr 1296; por. Ap 7,2-3; 9,4; Ez 9,4-6).

Charakter bierzmowania udoskonala kapłaństwo wspólne wiernych otrzymane na chrzcie (nr 1305). „Bierzmowany otrzymuje moc publicznego wyznawania wiary w Chrystusa, jakby na zasadzie obowiązku (*quasi ex officio*)” stwierdza KKK cytując św. Tomasza (S.Th III, 72,r ad 2; nr 1305; por. nr 1316).

Podstawą udziału w kulcie Kościoła jest kapłaństwo wspólne, którego fundamentem jest najpierw chrzest a następnie bierzmowanie^[25]. KKK stwierdza że wchodząc do Ludu bożego przez wiarę i chrzest „otrzymuje się uczestnictwo w szczególnym powołaniu tego ludu: w jego powołaniu *kapłańskim*” (nr 784). Udział w tym kapłaństwie związany jest najpierw z przyjęciem chrztu (nr 1268; 1141; por KK 10; 34; DK 2). Przez odrodzenie i namaszczenie Duchem Świętym ochrzczeni są konsekrowani na święte kapłaństwo (nr 1535). Znakiem tej konsekracji jest namaszczenie świętym krzyżem po chrzcie, w czasie bierzmowania i podczas święceń (nr 1294). W liturgii rzymskiej po chrzcielne namaszczenie krzyżem zapowiada następne, drugie namaszczenie dokonywane przez biskupa tj. sakrament bierzmowania, które według wyrażenia *Katechizmu* „nie-jako „umacnia” i dopełnia namaszczenie chrzcielne” (nr 1242). Dzięki

tym dwom sakramentom kapłański lud Boży uzdolniony jest do sprawowania liturgii Kościoła (nr 1119).

Uzdolnienie do kultu płynące z posiadania charakteru jest jednocześnie bierne, tzn. uzdalnia do przyjęcia pewnych działań nadprzyrodzonych jakimi są sakramenty, oraz czynne - pozwalające na wykonywanie określonych aktów liturgicznych powodujących nadprzyrodzone skutki[26]. Charakter bierzmowania uzdalnia wiernych do ofiarniczej postawy w czasie uczestnictwa w Eucharystii, gdyż „namaszczeni Duchem Świętym w przedziwny sposób powołani są do tego, aby rodziły się w nich coraz obfitsze owoce Ducha" (KK 34). Chodzi tu o składanie duchowej ofiary z siebie i całego swego życia, która stanowi fundament i cel ofiary zewnętrznej. Taka zaś postawa wewnętrzna uwarunkowana jest posiadaniem i życiem według Ducha Chrystusowego (por. KK 34)[27].

Kapłaństwo ze chrztu i bierzmowania wierni wypełniają stosownie do swego powołania, przez udział w misji Chrystusa Kapłana, Proroka i Króla (nr 1546)[28].

KKK prezentuje w teorii historyczną i teologiczną jedność sakramentów inicjacyjnych, na którą wiele razy się powołuje i zaleca jej zachowanie. Jednocześnie utrwała powszechną praktykę pastoralną Kościoła Zachodniego, według której nie zachowuje się tej jedności i nie przestrzega się kolejności udzielania sakramentów inicjacyjnych.

Wykorzystując treści nowego *Katechizmu* należy w przepowiadaniu zwyczajnym a zwłaszcza w całym procesie przygotowania kandydatów do sakramentu bierzmowania podkreślać, że bierzmowanie należy do grupy sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego a jego głównym skutkiem jest sam Duch Święty. Przyjmujący bierzmowanie przez święte znaki (modlitwa z włożeniem rąk i namaszczenie świętym krzyżem) uczestniczą w zbawczym wydarzeniu Zesłania Ducha Świętego, aby odtąd świadczyć o Zmartwychwstałym Panu, który żyje i działa w swoim Kościele. Wszystkie trzy sakramenty: chrzest, bierzmowanie i Eucharystia są *fundamentami* całego życia chrześcijańskiego (nr 1212).

[1] BF VII 264

[2] DS 1609.

[3] Nr 1316: "...jest ono sakramentem, który daje Ducha Świętego".

[4] Cz. Bartnik, Bierzmowanie Kościoła, CT 48(1978) z. 3 s.19-30. Zdaniem Cz. Bartnika "Chrystus bierzmuje najpierw swój Kościół oraz swoje Kościoły lokalne, a dopiero w Kościele - każdą jednostkę". Tamże s.30.

[5] Tamże s.21.

[6] Tamże s.27. Zob. Cz. Bartnik, Sakrament bierzmowania, RTK 36(1989) z. 2 s.45-53.

[7] S. Czerwik uważa, że jest to modlitwa nie o Dar Ducha Świętego, lecz o Jego dary. "Następuje teraz modlitwa o dary Ducha Św.", Refleksja teologiczna nad liturgią sakramentu bierzmowania, RBL 28(1975)37.

[8] Cz. Krakowiak, Z problematyki teologicznej sakramentu bierzmowania, RTK 21(1974) z. 4 s.38-39; zob. R. Rak, Duch Święty jako Dar i Jego dary, w: Jan Paweł II, Dominum et Vivificantem. Tekst i komentarz, red.A.L. Szafranski, Lublin 1994 s.137-140.

[9] K. Romaniuk, O siedmiu darach Ducha Świętego, Warszawa 1992 s.8-9.

[10] Zob. Tamże s.32-51.

[11] De mysteriis, 7,42; PL 16,402-403.

[12] K. Romaniuk, dz.cyt., s.26.

[13] Art.cyt., s.140-149.

[14] Tamże s.141-142.

[15] Tamże s.142-143.

[16] Tamże s.143.

[17] Tamże s.143-144.

[18] Tamże s.144-145.

[19] Teologię poszczególnych darów Ducha Świętego podaje K. Romaniuk w cytowanym dziele na str. 52 - 79.

[20] KK 11 powołując się na św. Tomasza (S.Th III, q.63,a 2) określa charakter jako przeznaczenie do kultu: "ad cultum religionis christianae caractere deputantur". Ogólnie św. Tomasz określa charaktery sakramentalne jako "quaedam participationes sacerdotii Christi ab ipso derivatae" (S.Th. q.63 a.3 Na temat charakteru sakramentalnego zob. F. Boularand, Caractère sacramental et Myterere du Christ, NRT 72(1950)252-274; E.Ruffini, Le caractere comme visibilité concrete du sacrement en relation avec l' Église, Concilium nr 31 (1968)87-95.

[21] Art. cyt., s.97; zob. Cz. Krakowiak, Z problematyki teologicznej..., s.45-47.

[22] Zob. Cz. Krakowiak, Z problematyki teologicznej..., s.45-51; M. Kowalczyk, Eklezjalno-apostolski charakter bierzmowania,

Communio 12(1992) nr 2 s.92-102.

[23] Zob. Cz. Krakowiak, Z problematyki teologicznej..., s. 53-57.

[24] Zob. J. Dögler, Sphragis, Paderborn 1911; J. Danielou, Bible et liturgie, Paris 1951 s.76-97; F. Gryglewicz, Pieczęć i jej symbolika w Nowym Testamencie, RTK 10(1963) z.2 s.5-29; Cz. Krakowiak, Z problematyki teologicznej..., s.39-40.

[25] Zob. Cz. Krakowiak, Kapłaństwo wspólne i służebne według ksiąg liturgicznych, RBL 36(1983)298-301.

[26] A.L. Szafrński, Kapłaństwo wiernych, Lublin 1958 s.23.

[27] Zob. J. Grześkowiak, Istota wspólnoty wiernych w Eucharystii, AK 64(1972) T.78 s.314-329.

[28] Zob. S. Czerwik, art. cyt., s.41-42; Cz. Bartnik, Sakrament bierzmowania, art. cyt., s.50.